ne okunur. Sonuna doğru "hû"nun söylenişi ağırlaşır ve ardından çifte hûya geçilir. Kısa bir müddet sonra tekrar oturulur ve zâkirler yine cumhur ilâhisi okurlar. Şeyh efendi de dua yapar ve gülbank çeker.

Bandırmalızâde Dergâhı Hâşimiyye'nin âsitânesi olarak faaliyet göstermiş, şeyhliği Hâşim Baba'nın oğlu Mehmed Galib Efendi'den (ö. 1247/1831) sonra da bu aileden gelen kişilerce yürütülmüştür. Galib Efendi'nin yerine oğlu Abdürrahim Selâmet Efendi (ö. 1266/1850) şeyhlik makamına geçmiş, onun yerine sırasıyla iki oğlu Mehmed Fahreddin Efendi ile (ö. 1311/1893) Küçük Mehmed Galib Efendi (ö. 1330/1912) postnişin olmuşlardır. Bandırmalızâde Dergâhı'ndan yetişen XIX. yüzyılın ünlü mûsikişinas ve zâkirbaşılarından Paşa Mehmed Efendi dergâhını bir mûsiki merkezi haline getirmişti. Dergâhın son şeyhi Yûsuf Fâhir (Ataer) Baba (ö. 1967), *Mir'âtü't-turuk* ve *Mecmûa-i Tekâyâ* adlı eserleriyle tanınan Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi'nin oğludur. Ahmed Münib Efendi ve Yûsuf Fâhir Baba önceleri Sa'dî Tekkesi olan Kadıköy'deki Abdülbâki Efendi Dergâhı'nda şeyhlik yapmışlardır.

Kaymakçızâde Mehmed Efendi (ö. 1186/1772) tarafından bir Celvetî tekkesi olarak kurulan İskender Baba Tekkesi, Mehmed Galib Efendi'nin halifesi Seyyid Mehmed Şâkir Efendi (ö. 1279/1862) tarafından Hâşimî tekkesine çevrilmiştir. Mehmed Şâkir Efendi'den sonra bu dergâhta şeyhlik hizmetini oğlu Mehmed Şerefeddin Efendi (ö. 1310/1892) ve Ahmed Sâfî Efendi (ö. 1320/1902), son olarak da Bandırmalızâde Dergâhı şeyhi Küçük Mehmed Galib Efendi yürütmüştür.

Üsküdar Pazarbaşı'ndaki Fenâyî Dergâhı'nın ilk Hâşimî şeyhi Mehmed Efendi (ö. 1261/1845) yine Mehmed Galib Efendi'nin halifesidir. Daha sonra Mehmed Şâkir Efendi ile (ö. 1302/1885) İhsan Efendi bu dergâhta şeyhlik yapmıştır. Dergâhın son şeyhi Küçük Şâkir Efendi'dir (ö. 1951).

Cemalettin Server Revnakoğlu'nun verdiği bilgilerden, Üsküdar Açık Türbe Yokuşu'ndaki Gizlice Evliya Zâviyesi'nin şeyhlik ve türbedarlığının da Bandırmalızâde Tekkesi'nden tarikat almış kıdemli dervişandan evli olanlara meşrut kılındığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâşim Baba, *Vâridât-ı Mensûre ve Divan*, İSAM Ktp., nr. 24.351 (fotokopi nüsha), tür.yer.; Bandırmalızâde, *Mir'âtü't-turuk*, İstanbul 1306, s. 45-47; Fatîn, *Tezkire*, s. 50-53; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, 246; *Sicill-i Osmânî*, IV, 624; İsmet, *Tekmiletü'ş-Şekâik*, s. 477, 483, 484, 485, 486, 516; *Osmanlı Müellifleri*, I, 62-63, 189-191; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 65-68; Abdülbaki [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 97; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul 1953), İstanbul 1983, s. 300-301; Ergun, *Antoloji*, II, 409; Vasfi Mâhir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, s. 440-442; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 344; H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1982, s. 242-243, 277; Cemaleddin Server Revnakoğlu, "Mi'râcîyye", *Yeni Tarih Dünyası Dergisi*, II/19-20, İstanbul 1954, s. 167; A. Bilgin Turnalı – Esin Yücel Turnalı, "Celvetilik ile Bektâşîliği Birleştiren İlgi Çekici Bir Dal: Hâşimîyye Kolu ve Üsküdar'da Bandırmalı Tekkesi", *TDA*, sy. 66 (1990), s. 111-120; Ekrem Işın, "Hâşim Efendi Tekkesi", *DBİst.A*, IV, 15-16.

H. Kâmil Yılmaz

HÂŞİMÎZÂDE ABDULLAH EFENDİ

(bk. ABDULLAH EFENDİ, Hâşimîzâde).

HAŞİR
(الحشر)

Kıyamet gününde diriltilecek olan mükelleflerin hesaba çekilmek üzere bir araya toplanması anlamında bir terim.

Sözlükte "bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak çıkarıp bir meydanda toplamak" mânasına gelen **haşir** (**haşr**) kelimesi, kıyamet gününde yeniden diriltilen (ba's) bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevkedilip toplanmasını ifade eder. Toplanılacak yere mahşer, mevkıf veya arasât denir. Buna göre haşir, kıyamet halleri arasında ba'stan sonra ikinci merhaleyi oluşturur ve "hesap görüldükten sonra cennet veya cehenneme sevkedip dağıtmak" anlamındaki **neşir**in karşıtı olur. Geleneksel inanca göre bütün ümmetler kendi peygamberinin önderliğinde haşredileceği, en önde de ümmetiyle birlikte Hz. Muhammed bulunacağı için ona "Hâşir" adı da verilmiştir (*Lisânü'l-ʿArab*, "ḥşr" md.).

Kur'ân-ı Kerîm'de haşir, biri "dünyadaki sürgün" mânasında olmak üzere iki defa geçmekte, ayrıca aynı kökten türeyen isim ve fiil şeklindeki müştakları da kırk bir âyette yer almaktadır (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḥaşr" md.). Bunların büyük bir kısmında âhiretteki haşrin tasviri yapılır. Kur'an'ın, ancak rableri huzurunda toplanacaklarından korkanlara fayda vereceği hususuna da işaret edilen bu âyetlerde belirtildiğine göre başta insanlar ve cinler olmak üzere şeytanlar, melekler, hatta tapınılan putlar bile hesaba çekilmek için haşredilecektir (Âl-i İmrân 3/158; el-En'âm 6/51, 72, 128; Sebe' 34/40; el-Ahkāf 46/6). Yeryüzü yarılacak, insanlar süratle kabirlerinden çıkarak çekirgeler gibi kendilerini çağırana doğru koşacaklar (Kāf 50/44; el-Kamer 54/7-8); herkesin yanında biri ameline şahitlik etmek, diğeri de onu mahşere götürmekle görevli iki melek bulunacaktır (Kāf 50/21). İlâhî buyruklara isyan etmekten sakınan müttakiler, rahmânın huzuruna süvari elçiler ve konuklar gibi yüzleri parlak ve sevinçli durumda haşredilirken kâfirler, zalimler ve Kur'an'dan yüz çeviren mücrimler gözleri korkudan göğermiş, zincire vurulup katrandan gömlek giydirilmiş, kederli ve kara yüzlerini ateş bürümüş bir şekilde kör, sağır ve yüzükoyun bir şekilde cehennem yoluna sevkedilecekler, hesap vermeleri için cehennemin etrafında diz çöktürülmüş bir halde bekletilecekler, sonunda da cehenneme atılacaklardır (İbrâhim 14/49-50; el-İsrâ 17/97-98; Meryem 19/68, 85-86; Tâhâ 20/102, 124-126; el-Furkān 25/34; Abese 80/38-42).

Haşrin kötüsünden Allah'a sığınan ve fakirler zümresi içinde haşredilmeyi niyaz eden (*Müsned*, V, 329; Tirmizî, "Zühd", 37) Hz. Peygamber'in hadislerinde haşrin kısımları, şekilleri, inanç ve amelleri değişik olan insanların haşir esnasındaki durumları hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir. Bu hadislerden anlaşıldığına göre kıyamet alâmetlerinin ilki veya sonuncusu olarak çıkacak bir ateş insanları doğudan batıya sevkedecektir ki (*Müsned*, IV, 6; V, 3; VI, 463; Buhârî, "Enbiyâ'", 1) bu dünyada vuku bulacak olan bir haşir kabul edilir (İbn Kesîr, I, 227, 228). Asıl haşir ise kıyametin kopmasından sonra diriltilecek yaratıkların kabirlerinden çıkması ile gerçekleşecek olan haşirdir. İlgili hadislerde haber verildiğine göre insanlar, üzerinde dağ, taş gibi yol gösterici hiçbir alâmetin bulunmadığı, kepeksiz un gibi bembeyaz ve dümdüz bir alanda haşredilecektir (Buhârî, "Rikāk", 44). Kabirden ilk defa Resûl-i Ekrem çıkacak, onu Ebû Bekir ve Ömer takip edecek, daha sonra Medine ve Mekke'de bulunanlar Peygamber'le birlikte mahşer yerine varacaklardır (İbn Kesîr, I, 262).

Haşir esnasında insanlar yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olacak, fakat o günün dehşetinden erkekler ve kadınlar birbirlerine bakamayacak, izdihamdan ve yaklaştırılan güneşin hararetinden ötürü dökülen terler ağızlara ve kulaklara kadar yükselecektir (Buhârî, "Enbiyâ'", 8, "Zekât", 52). Cennet elbiselerinden ilk defa Hz. İbrâhim ile Hz. Peygamber'e, ardından diğer peygamberlere ve müminlere giydirilecek ve bunlar haşrin zorluklarından kurtulacaktır (Kurtubî, s. 237). İnsanlar inançlarına ve amellerine göre çeşitli şekillerde haşredilir. Kötülüklerden sakınanlar eğerleri altından olan emsalsiz binekler üzerinde haşredilir ve müstakbel hayatlarını özlerler. Bazıları ikişer, üçer, dörder, onar kişilik gruplar halinde develer üzerinde mahşer yerine götürülür. Bazıları da kavurucu güneş altında yaya olarak haşrolunur. Kâfirlere gelince bunların liderleri yüzükoyun, diğerleri yürüyerek mahşere sevkedilir (*Müsned*, I, 155; Buhârî, "Rikâk", 45; Müslim, "Cennet", 59; Beyhakī, s. 648; Kurtubî, s. 226, 237). İlâhî emirler karşısında büyüklük taslayanlar zerreler gibi küçültülmüş olarak mahşere götürülecek (İbn Kesîr, II, 8), başkasının arazisini haksız yere alanlar da bu arazinin toprağını mahşer yerine kadar sırtında taşımaya mahkûm edilecektir (*Müsned*, IV, 173). Mahşer yerine gelen insanların gözleri gökyüzüne çevrilmiş halde kırk yıl bekleyecekleri, sonunda Hz. Peygamber'in şefaatiyle hesaba çekilme işleminin başlayacağı da hadislerde verilen bilgiler arasında yer alır (İbn Kesîr, I, 267).

Haşir, muhtemelen "insanları bulundukları yerden çıkarmak" şeklindeki sözlük anlamından hareketle bazı kelâmcılar tarafından yer yer ba's ile eş anlamlı bir terim olarak kullanılmıştır (Âmidî, s. 121; Tehânevî, I, 293-294). Ancak Halîmî, Kurtubî, İbn Kesîr, Aynî ve daha başka birçok âlim, haşri ba'stan sonra gerçekleşecek merhaleyi ifade eden bir terim olarak kabul etmişlerdir. Bu görüş, kıyamet hallerini tasvir eden naslara daha uygun düşmektedir. Haşir terimini genel anlamıyla kıyamet veya meâd yerine kullanan âlimler, onun muhtevasını kıyametteki bütün merhaleleri kapsayacak şekilde geniş düşünmüş ve buna göre açıklamalar yapmışlardır (Halîmî, I, 417-418; krş. Şa'rânî, II, 158-159). Haşir konusuna ilişkin bilgiler yalnız âyet ve hadislere bağlı olduğundan bu hususta İslâm âlimleri arasında farklı görüşlere hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. İlgili nasların yorumu sırasında daha çok hayvanların haşri, birbiriyle çelişir gibi görünen bazı nasların telifi, ilâhî huzura haşredilişten doğan mekân problemi ve haşrin cismanî mi ruhanî mi olduğu konularında farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de haşr kavramı hayvanlara da nisbet edilmiştir (bk. el-En'âm 6/38; et-Tekvîr 81/5). Bu tür âyetlerle aynı konuya dair hadislerin yorumunu yapan âlimlerin bir kısmı hayvanlara izâfe edilen haşrin ölümden ibaret olduğunu, hayvanların ölüm sonrasında bir hayatı ve sorumluluğunun bulunmadığını söylerken bazıları, daha çok kelimenin genel sözlük anlamından ve bir kısım rivayetlerden hareketle hayvanların da kıyamette diriltilmesini mümkün görmüşlerdir (Taberî, VII, 119-120; XXX, 43; Âlûsî, VII, 145-146; Reşîd Rızâ, VII, 396-400). Ancak hayvanların yükümlü ve sorumlu olmadığı, ayrıca hesaba sığmayacak kadar çok olan hayvanların haşredilmesinin hikmetten uzak görünmesi gerçeği karşısında İbn Abbas'ın da yer aldığı birinci gruptaki âlimlerin fikri daha isabetli görünmektedir.

Kıyameti tasvir eden bazı âyetlerde kâfirlerin ve Kur'an'dan yüz çevirenlerin kör, sağır ve dilsiz olarak haşredileceği belirtilirken (el-İsrâ 17/97; el-Mürselât 77/35-36) bir kısmında bunların da herkes gibi konuşacaklarının bildirilmesi ilk bakışta çelişkili gibi görünürse de bu husus, ba's ve haşirle başlayacak olan kıyamet hallerinin değişik merhaleleriyle ilgili bir durumdur. Bu merhalelerin bir kısmında mevcut olan bir halin diğerinde değişmesi mümkündür (Halîmî, I, 420-421). Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret hayatından söz edilirken nihaî dönüşün Allah'a olacağı, herkesin O'na rücû edeceği sık sık tekrarlanır (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "rucû'", "masîr" md.leri). Bu tür ifadeler, haşrin "Allah'ın huzuruna varış" mânasını da taşıdığını gösterir. Bu ise mekândan münezzeh olan Allah'a bir yer veya makam nisbet edildiği intibaını doğurur. Ancak hâlik ile mahlûk arasındaki münasebet ulûhiyyet açısından dünyada ne ise âhiret hayatında da odur. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de de ifade edildiği gibi (Kāf 50/22) kıyamette kişi ile gayb âlemine dair bazı gerçekler arasındaki perde kalkar ve insan huzûr-i ilâhîde bulunduğunun şuuruna varır. Şu halde buradaki değişim hâlikte değil mahlûkta meydana gelir. Ezelî ve ebedî olan, zamandan, mekândan ve değişiklikten münezzeh bulunan Allah ise daima aynı sıfatları taşır.

İslâm filozoflarından İbn Sînâ ile İbn Rüşd mutluluğu aklî lezzete erme, azap ve ıstırabı da bundan yoksun kalma şeklinde açıklayarak haşrin cismanî değil ruhanî olacağını ileri sürmüşlerdir. İslâm âlimleri ise haşrin cismanî olacağı görüşündedir. Kıyameti tasvir eden âyet ve hadislerde insanların göz, yüz, baş, ayak gibi organlarından bahsedilmesi, cennet ve cehennem hayatıyla ilgili olarak ancak bedenle yerine getirilebilecek fonksiyonlardan söz edilmesi, haşrin cismanî olarak gerçekleşeceğine ilişkin açık delillerdir. Bu cismanî tasvirlerin sembolik ifadeler şeklinde kabul edilmesi, bâtınî yöntemi andıran aşırı bir te'vil olur ki bunun vahyin amacıyla bağdaştırılması mümkün görünmemektedir. Naslarda yer alan ifadelerle hem etkili bir tasvir yapılmak hem de âhiretin tıpa tıp dünyaya benzemediği anlatılmak istenmiştir. Gazzâlî'nin de belirttiği gibi (*ed-Dürretü'l-fâḫire*, s. 51-57) insanoğlunun görmediği ilginç olayları inkâr etmesi onun tabiatında bulunan bir özelliktir. Bundan dolayı haşrin cismanîliği ve diğer âhiret halleri ilk bakışta kişiye garip gibi görünürse de insan akıl yürütme gücünü kullanarak nasların haber verdiği bu hususları mümkün görür ve onları tasdik edebilir (haşr-i cismânî için ayrıca bk. **BA'S**).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḥaşr" md.; *Lisânü'l-ʿArab*, "ḥşr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 293-294; M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḥaşr", "rucûʿ", "maṣîr" md.leri; Mustafavî, *et-Taḥkīk*, II, 240-241; *Müsned*, I, 155; IV, 6, 173; V, 3, 329; VI, 329, 463; Dârimî, "Büyûʿ", 7; Buhârî, "Enbiyâ'", 1, 8, "Zekât", 52, "Rikâk", 44, 45; Müslim, "Cennet", 58, 59; Tirmizî, "Zühd", 37; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân* (Bulak), VII, 119-120; XXX, 43; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîḫ*, II, 226-227, 229, 230-231; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 379, 417-421; Beyhakī, *el-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, s. 648; Gazzâlî, *ed-Dürretü'l-fâḫire* (nşr. M. Abdülkādir Ahmed Atâ), Beyrut 1407/1987, s. 51-57; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâṣım* (Tâlibî), s. 124; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb*, II, 122-123; XI, 195; Âmidî, *el-Mübîn*, s. 121; Kurtubî, *et-Tezkire fî aḥvâli'l-mevtâ ve ümûri'l-âḫire*, Beyrut 1405/1985, s. 226, 231-237, 248, 280; Beyzâvî, *Ṭavâliʿu'l-envâr*, İstanbul 1305, s. 438, 443; a.mlf., *Envârü't-tenzîl* (Şeyhzâde, *Ḥâşiye* içinde), İstanbul 1282, III, 452; İbn Kesîr, *en-Nihâye* (Zeynî), I, 227, 228, 262, 267; II, 7-8; Teftâzânî, *Şerḥu'l-Maḳāṣıd*, II, 159, 160; Aynî, *ʿUmdetü'l-ḳārî*, Kahire 1392/1972, XIX, 65; *Tecrid Tercemesi*, XII, 207-210; Şeyhzâde, *Ḥâşiye ʿalâ Tefsîri'l-Ḳāḍî el-Beyżâvî*, İstanbul 1282, II, 56; III, 332; Şa'rânî, *el-Yevâḳīt ve'l-cevâhir*, Kahire 1378/1959, II, 158-159; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1926; Âlûsî, *Rûḥu'l-meʿânî*, VII, 145-146; *Îżâḥu'l-meknûn*, I, 54; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, IV, 198; VII, 396-400; Muhammedî er-Rîşehrî, *Mîzânü'l-ḥikme*, Kum 1362-63 hş., VII, 101, 106-107; İsmail Hakkı İzmirli, "Âhiret", *İTA*, I, 168-169.

 SÜLEYMAN TOPRAK